

Şehir Tarihi Çalışmalarında Yazma Eserlerden Nasıl İstifade Edilebilir?

İhsan FAZLIOĞLU*

DAHA ÖNCEKİ ÇALIŞMALARIMIZDA dikkat çekildiği üzere, yazma eserlere ondalık tasnifli kütüphane sistemi içerisinde değil, Taşköprülü-zade'nin *Miftah el-saade ve misbah el-siyade* adlı¹ eserinde serimlenen bilgi tasnifi çerçevesinden bakılmalıdır.² Böyle bir bakış, kadim nazari idrakin kendisini dile getiriş tarzına daha mutabık olduğundan, aranan malumata daha kolay ulaşılmasını sağlayacak; ayrıca yazıya dökülen malumatın kadim bilgi sistemi içerisindeki yerini anlama imkânını arttıracaktır. Hiç şüphesiz malumat, ancak hesabı verilmiş bir felsefe-bilim anlayışının örgüsü içerisinde bilgiye dönüşür. Bu nedenle örgüyü bilmek, malumatı idrak için olmaz ise olmaz bir koşuldur. Kısaca özetlenen bu gerekçeler çerçevesinde, “şehir tarihi çalışmalarında yazma eserlerden nasıl istifade edilebilir?” sorusunu yanıtlamaya geçebiliriz. Ancak belirtmeliyiz ki, bu yazıda kullanılan yazma kavramından ister sahife, ister tomar, isterse kitap şeklinde olsun, defter suretinde birbirine iliştilirip ciltlenmiş eser anlaşılmaktadır.³

Bu çalışmada, tarih, coğrafya, haritacılık, seyahatname, edebiyat, sefaret-nameler, menzilnameler, şehir tarihleri⁴ ve oldukça mebzul miktarda bulunan acaibu'l-mahlûkat gibi çok bilinen sahalardaki yazma eserlerin şehir tarihi açısından önemleri üzerinde durulmayacak; daha çok yazma eserlerin şehir tarihi açısından şimdiye değin fazlaca dikkate alınmayan dahili özellikleri ile bazı türleri üzerinde yoğunlaşılacaktır.

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü.

1 Taşköprülü-zade, *Miftah el-saade ve misbah el-siyade*, c. I, Beyrut, 1985.

2 Bkz. İhsan Fazlıoğlu, “İki Ucu Müphem Bir Köprü: ‘Bilim’ ile ‘Tarih’ ya da ‘Bilim Tarihi’”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2004, c. II, sy. 2, s. 9–27.

3 Bu konuda bkz. “Yazma”, *Dergah Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. VIII, İstanbul 1998, s. 575-576

4 Şehir tarihi çalışmaları geç döneme kadar süren bir gelenektir. Bu duruma, siyasi içerikli bir örnek çalışma olarak bkz. Muallim Cemal el-Kayseri, *Musul Meselesi*, T.B.M.M. nr. 135, 800 yaprak, müellif hattı, Ankara, 1926.

Yazma Eserlerdeki Kayıtlar

Yazma eserlerin, yazı, süsleme, resim ve cilt sanatı ile kâğıt ve mürekkep sanayi gibi konularda, üretildikleri şehrin sanat ve sanayi seviyesi hakkında bilgi verdikleri açıktır. Öte yandan yazma eserin cildinde bulunan kütüphaneyi gösteren *kayıt*, eserin yazıldığı veya istinsah edildiği şehrin kültür tarihi hakkında bilgi verecektir. Bir yazma eserin vikaie yapırlarındaki, zelzele, yangın, büyük şahsiyetlerin doğum-ölüm tarihleri gibi muhtelif kayıtlar, hiç şüphesiz önemli bilgiler içerirler. Yazma eserlerin zahriyelerinde veya sonlarında bulunan muhtelif mühürler, mülkiyet, istishab, şira, telif, rivayet, simâ, kırâat, icazet, münâvele, mukâbele, mutalaa vb. kayıt türleri ile genelde eserin ferağ/kitabete kaydında verilen bilgiler, özellikle mekan bilgileri önemlidirler. Bu kayıtlar başta müellif olmak üzere, eserlerle veya nüshayla ilgili pek çok şahsın bulunduğu şehir hakkında bilgi verir; şehrin ilmî hayatı hakkında ipuçları sağlar. Örnek olarak, İbn Sertak'ın Ayasofya nr. 4830'da bulunan mecmuadaki kayıtları Tokat/Niksar'da Yağıbasan medresesinde okutulan eserleri ve ilmî seviyeyi gösterirken, *Risale el-usul el-asiliyye fi el-hendese* ile *Kitab el-ikmal el-asilî fi el-hendese* adlı eserlerinin istinsah kayıtları ilk Osmanlı müderrisi Davud Kayserî'nin Niksar'da aldığı eğitim ve hocası hakkında bilgi verir. Öte yandan her iki eserin bulunduğu mecmuanın zahriyesindeki kayıtlar, eserin İznik medresesinden İstanbul'a, buradan da Kahire'ye nasıl ve kimler aracılığıyla yolculuk yaptığına işaret eder.⁵

Yazma eserlerin telif, istinsah vb. edildikleri şehirler, eserlerin ait oldukları yazarlar ve konular göz önünde bulundurulmak kaydıyla, hangi sahalarda hangi yazarların ne tür eserlerinin okunduğunu tespit etmek bakımından önemlidirler. Bu tespit, şehirlerdeki ilmî faaliyeti, bu faaliyeti yürüten bilginlerin yönelimlerini ve mütedavil konuların içeriklerini verirler. Örnek olarak Kutbuddin Şirazî'nin *el-Tuhfet el-şahiyye fi ilm el-hey'e'si* 1285 tarihlerinde Sivas ve Malatya'da kaleme alınmış,⁶ *Nihayet el-idrak fi dirayet el-eflak* ise 1281'de Sivas'ta telif edilmiştir.⁷ Her iki eser ile aynı yazarın *Faaltu fela telum*⁸ ve Çobanoğlu Meliki Muzafferuddin Yavlak Arslan'a sunulmuş *İhtiyarat-ı Muzafferî* adlı⁹ eserlerinin içerdiği bilgiler, tartıştığı konular, atf yaptığı isimler bu şehirlerdeki astronomi eğitiminin seviyesini gösterirler. Muhtelif sahalarda, Anadolu ve Balkanlardaki şehirlerde telif, istinsah, tercüme vb. edilen pek çok eserdeki kayıtlar bu şehirlerin kültür ve düşünce tarihini yazmak için dikkate alınması

5 Geniş bilgi için bkz. İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlı Coğrafyasında İlmî Hayatın Teşekkülü ve Dâvud el-Kayserî (656-660/1258-1261-751/1350)", *Uluslararası Dâvud el-Kayserî Sempozyumu Tebliğleri*, Kayseri, 1998, s. 25-42.

6 Ayasofya nr. 2584.

7 Köprülü nr. 956.

8 III. Ahmed nr. 3338.

9 Ayasofya nr. 2574.

gereken eserlerdir. Örnek olarak İbn Sina'nın *el-İşarat ve el-tenbihat* adlı eseri ile muhtelif şerhleri, haşiyeleri, reddiyeleri, muhakematlarının nüshalarını ve istinsah edildikleri Anadolu ve Balkan şehirlerini tespit etmek, bu şehirlerdeki İbn Sinacı çevrelerin varlığını yakalamak açısından önemlidir. Daha önceki bir çalışmamızda işaret ettiğimiz gibi, günümüze gelen İbn Rüşd'ün *Tehafut el-tehafut* adlı eserinin istinsah kayıtlarından hareketle, bu eserlerin hemen hepsinin İstanbul'da önemli Osmanlı bilginleri tarafından istinsah edildiği tespit edilmekte, böylece biri XVI. yüzyıl diğeri XVIII. yüzyıl olmak üzere, Osmanlı il-mî çevrelerinde eserin dikkate alındığı görülmektedir.¹⁰

Yazma eserlerin dibacelerinde verilen bilgiler, özellikle yazıldıkları şehirlerin hem -var ise- lakapları ve sıfatları hem de şehrin diğer kültürel özellikleriyle ilgili pek çok bilgi içerirler. Örnek olarak, *Hikmet el-ayn* adlı felsefe eserinin Fatih Sultan Mehmed'e sunulan Farsça tercümesi, İstanbul'un fethinden hemen sonra yapıldığı için, şehir hakkında fetih heyecanını içeren ifadeler, tasvirler taşımaktadır.¹¹ Benzer bir durum, yine Fatih Sultan Mehmed'e sunulan Sıraceddin Urmevî'nin *Metali el-Envar* adlı mantık eserinin Farsça tercümesi¹² için de geçerlidir. Öte yandan bazı müellifler, özellikle ülke dışından gelenler, eserlerin dibacelerinde hayat hikayeleri ve ders aldıkları hocaların yanında uğradıkları şehirleri anlatırlar, özellikle kitabı telif ve takdim ettikleri şehir hakkında bilgi verirler. Bu bilgiler bahusus, dışarıdan bir kimsenin Anadolu'yu, özellikle de İstanbul'u nasıl idrak ettiği açısından önemlidir.

Yazarların nisbeleri ise; hem doğdukları, hem seyahat ettikleri, hem de yaşayıp öldükleri mekânlar/şehirler hakkında önemli bilgiler verirler. Örnek olarak, Davud Kayserî'nin Kayserî nisbesi kökenine, Savî nisbesi ise Kaşanî'den ders aldığı şehre işaret eder. Ali Kuşçu'nun *el-Fethiyye fi ilm el-hey'e* adlı eserinde görüldüğü üzere, bazı eserlerin ferağ kayıtları belirli bölgelerde cereyan eden savaş gibi önemli olaylar ile tarihlerini doğru bir şekilde kaydederler.¹³ Bazı yazmaların dibacelerindeki ifadeler bir şehrin eğitim ve ilim hayatıyla ilgili önemli bilgiler içerirler; şehrin eserin kaleme alındığı dönemdeki ilmî yapısına işaretlerde bulunurlar. Örnek olarak, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir mecmuada, ilk nüsha bir astronomi eseri olmasına karşın, daha sonra Bursa'da medfun bulunan şeyhler, mecnunlar ve biyografileri yer almakta, daha da önemlisi Midilli Mevlevîhanesi hakkında bilgiler verilmektedir.¹⁴

Türkçe yazma eserlerin harekeli nüshalarının dikkat edilmesi gereken en önemli özelliği ise, hangi şehirde telif veya istinsah edildiği ya da hangi şehir-

10 İhsan Fazhoğlu, "Türk Felsefe-Bilim Tarihi'nin Seyir Defteri (Bir Önsöz)", *Divân İlmî Araştırmalar Dergisi*, 2005/1, s. 1-57.

11 Ayasofya nr. 2388.

12 Ayasofya nr. 2488.

13 Ayasofya nr. 2733.

14 Halet Efendi nr. 537.

de harekelenmiş olduğudur. Çünkü hareketler bir şehrin Türkçe telaffuzunu verirler; bu da o eserin hareketlendiği tarihte şehrin Türkçe ağzını tespit etmeye yarar.

İlm-i Hey'et Eserleri

Astronomi eserleri, nazarî coğrafya, iklimler ve şehirlerin astronomik-coğrafi konumlarının niceliksel hesapları konusunda önemli bilgiler içerirler. Çünkü, kadim astronomi nazarî coğrafya'yı da içeren bir kavramsal yapıya sahiptir. Bu nedenle, başta medreselerde okutulan Mahmud Çađmini'nin *el-Mulahhas fi ilm el-hey'e el-basite* adlı eseri ile Kadı-zade'nin *Şerh'i* ve Abdulâlî Bircendi'nin *Haşiyesi* olmak üzere, pek çok astronomi eseri, şehir coğrafyasının nazarî temellerini verir. Özellikle kadim astronomiye ait gök-yıldız tablolarının yani *Zicler'*in İstanbul meridyenine uyarlanmış hesaplamaları matematiksel coğrafya açısından önemlidir. Bu çerçevede şehirlerin kible tayinini konu alan astronomi çalışmaları özel bir dikkat ister. Örnek olarak, Yavuz Sultan Selim'in şehzade-valiliği döneminde Şii-Safevî devletinden kaçarak Trabzon'a gelen Semerkand matematik-astronomi okulunun önemli üyelerinden Abdulali Bircendi'nin, *Tuhfe-i Selimiyye (Risâle der ta'yîn-i semt-i kible-i Trabzon)* adlı eserinde bildirdiğine göre- 911 yılının Rebiülevvel ayının 14. Cuma gecesi/1505, Trabzon'da tam güneş rasadı yapması, rasad neticelerinden hareketle, şehrin tul ve arzını belirlemesi, kible yönünü tayin etmesi ve diğer faaliyetleri ile eserin sonunda Trabzon şehrinin çevresindeki ve uzağındaki şehirlerle olan mesafelerini içeren tabloları koymasý, Trabzon tarihi açısından son derece mühimdir.¹⁵

Bu vesileyle işaret edilmelidir ki, başta astroloji olmak üzere gizli bilimlere ilişkin eserler; hem şehirler, hem de şehirlerde cereyan eden hadiseler ile bu hadiselerin kahramanları hakkında bilgi içerirler.

Matematik Eserleri

Anadolu ve Balkanlar'da telif edilen pek çok matematik eseri, özellikle muhasebe kalemlerinde çalışan muhasipler tarafından kaleme alınanlar, dönemin şehir tarihini ilgilendiren pek çok bilgiyi muhtevidirler. O şehirde eserin yazıldığı tarihlerde kullanılan ölçü ve tartı sistemleri ile kullanılan para birimleri, yaygın meyveler ve sebzeler, değişik muamelat konuları yanında, ticaret ve faiz bilgileri, bhusus mesail/problemler bölümünde yol ve mesafe soruları, merkez alınan şehir ile diğer şehirler arasında bazı niceliksel ilişkilerin tespiti önemlidir. Muhyiddin Mehmed b. Hacı Atmaca Kâtib'in (1494'te sağ) 1493-1494'te telifini tamamladığı *Mecma' el-kava'id* adlı eseri ile Matrakçı lakabıyla

¹⁵ İstanbul Üniversitesi Ktp., FY, nr.71, 29 vr; müellif nüshası. Bu eser Doç. Dr. Mustafa Çiçekler ile beraber tarafımızdan yayıma hazırlanmaktadır.

tanınan Bosnalı Nasuh Bey'in (ö. 1564) 1527'de yazdığı *Cemal el-kuttab ve kemal el-hussab* ve 1533 tarihinde kaleme aldığı *Umdet el-hussab* isimli kitapları, diğer pek çok eser yanında örnek olarak verilebilir.¹⁶

Menazil Kitapları

Hac yollarına ilişkin menazil kitapları ile hac seyahatnamelerinde başta yol güzergahı olmak üzere uğranılan yerlerde bulunan şehirler, kasabalar, köyler; her bir bölgede bulunan önemli şahsiyetlerin kabirleri; nehir ve ırmaklar; bazı önemli dağlar; bizatihi yolların yapısı; kuyu gibi su kaynakları; uğranılan şehirlerin tarihi, camileri, hamamları, kahvehaneleri, hanları, yolları, nüfus yapısı, şehir hakkındaki bazı tarihî hikayeler, halk kültürü, şehirde bulunan bazı önemli binaların banileri ve kuruluşları, şehirde medfun bulunan seçkin isimlerin özellikleri ve kabirleri hakkında bilgi verilir. Şehirlerde bulunan esnaf hakkında verilen bilgiler iktisad tarihi açısından pek çok ipucu taşırlar.¹⁷ Yalnızca Osmanlı devrinde değil daha önce telif edilmiş benzer eserlerin hamişlerine düşülen notlar da oldukça faydalı bilgiler içerirler. Örnek olarak Herevi'nin tanınmış *Emakin el-ziyarat* adlı kitabının zamanımıza gelen ve tenkitli metinde kullanılan bazı nüshaların hamişlerinde, özellikle Osmanlı devrinde Anadolu'daki önemli şahısların kabirleri hakkında bilgiler verilir. Mustafa el-Bosnevî'nin *Delil el-menahil ve murşid el-merahil*¹⁸ gibi deniz menzillerinden bahseden eserler de vardır. Bu tür eserlerde de uğranılan şehirlerin evsafı, iklimi, havası, suyu, meşhur şahısları vb. bilgiler verilmektedir. Öte yandan kara yoluyla seyahat edecek seyyahlara rehber olabilecek eserler de hazırlanmıştır. Müellifi meçhul *Üsküdar'dan Erzurum'a ve Tebriz'e Varınca Yol Üzerinde Vaki Olan Menazilin Defteridir* adlı çalışma¹⁹ bu duruma örnek verilebilir.

16 Geniş bilgi için bkz. İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlı Klasik Muhasebe Matematik Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2003, c. I, sy. 1, s. 345-367.

17 Meçhul, *Menazil el-tarik ila beytillah el-atik* (Ayasofya nr. 1469); Meçhul, *Risale fi beyan mevadi' Beytillah el-harem* (Esad Efendi nr. 3763/19); Meçhul, *Menazil el-tarik ila Beytillah el-atik* (İstanbul Belediye Ktp. Muallim Cevdet nr. 115); Meçhul, *Menazil el-tarik ila Beytillah el-atik* (Millet Ali Emiri nr. 892); Seyyid İbrahim Hanif İstanbulî (ö. 1217/1802), *Menazil el-haremeyn* (Lala İsmail nr. 220); Halil b. Ali, *Menazil el-haremeyn* (Tire Necip Paşa nr. 279); Meçhul, *Tarik ila el-haremeyn* (M. Ü. İlahiyat Fak. Genel nr. 16656); Şeyh Hâc İbrahim, *Menazil el-hacc ve mesafet el-fecc*, (Sül. Yahya Tefvik nr. 1457); Meçhul, *Menazil el-hacc* (Mihrişah Sultan nr. 150/2); İbn Havranî (ö. 969/1562), *el-İşarat ila emakin el-ziyarat*. Geniş bilgi için bkz. Menderes Coşkun, "Osmanlı Türkçesiyle Kaleme Alınmış Hac Seyahatnameleri", *Türk Bilgisi Araştırmaları*, 2000, c. XXIV, sy. 1, s. 91-108. Ayrıca bkz. Menderes Coşkun, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbi'nin Tühfetü'l-Haremeyn'i*, Ankara, 2002.

18 Bağdadlı Vehbi nr. 1024.

19 Esad Efendi nr. 2362.

Seyahatnameler

Osmanlı ülkesi içerisinde seyahat eden Osmanlı vatandaşları yanında, Avrupa'dan veya Arap ülkelerinden gelen kişilerin kaleme aldıkları seyahatnameler şehirler hakkında, özellikle yol güzergahı üzerinde bulunan şehirler hakkında önemli bilgiler içerirler. Şehirlerde karşılaştıkları ilginç yapılar, tanıştıkları insanlar, şahit oldukları garip adetler vb. konularda verdikleri bilgiler pek çok karanlık noktayı aydınlatacak özelliktedir. Örnek olarak, Bedreddin Muhammed Ğazzi'nin (ö. 1577) *el-Metali el-bedriyye fi menazil el-rumiyye'si*,²⁰ Kutbuddin Mekki'nin (ö. 1582) *el-Fevaid el-seniyye fi el-rihlet el-medeniyye ve el-rumiyye'si*,²¹ Muhibuddin Hamavi'nin (ö. 1608) *Bevadi el-dumu el-andemiyye bi-vadi el-diyar el-rumiyye'si*,²² Muhammed Kibrit'in (ö. 1660) *Rihlet el-şita ve el-sayfı*,²³ Abdülğani b. İsmail Nablusı'nın (öl. 1731) *el-Hakika ve el-mecaz fi rihlet ila bilad el-şam ve mısır ve el-hicazı*,²⁴ Muhammed Miknası'nın 1785'te gerçekleştirdiği seyahatı içeren *Rihlet el-Miknası*²⁵ pek çok Osmanlı şehri hakkında bilgi verirler.

Seyahatnameler konusunda pek çok çalışma mevcuttur. Ancak dikkat etmek gerekir ki seyahatler her zaman bağımsız bir seyahatname şeklinde kaleme alınmamıştır. Seyyah, herhangi bir sahada telif ettiği başka bir esere konu ile ilgili notlarını iliştiirebilir. Örnek olarak Fazıl Ali Bey (Ali el-İznikî, ö. 1608) başta *Mecmûat el-mücerrebât* olmak üzere bazı simya eserlerinde simya ilmini öğrenmek için ziyaret ettiği şehirler ve buralarda ders aldığı simyacılar hakkında ayrıntılı malumat verir.²⁶

Mezarlıklar ve Kabirler

Pek çok menazil ve seyahatname eserinde uğranılan şehirlerde ziyaret edilmesi tavsiye edilen mevcut seçkin zevatın kabirleri hakkında bilgi verilir, hatta yer yer ciddi biyografik malzeme sunulur. Özellikle bu kabirlerin buldukları yörelerdeki halk arasındaki dinî ve folklorik tasavvurları konusunda malumat kaydedilir. Bunun yanında bir şehirde medfun olan ulema, urefa ve şuera hakkında da yazılan eserlerde bu zevat hakkında malumat verilir. Örnek olarak, Abdurrezzak Efendi'nin İstanbul'da Ebu Eyyub Ensarı türbesi civarında medfun alim ve şeyhlerden 32 tanesini kısa hal tercümeleriyle beraber *Şerh el-su-*

20 Nşr. El-Mehdi İd el-Revadiyye, Beyrut, 2004.

21 Veliyüddin Efendi nr. 2440.

22 Rağıp Paşa nr. 1474.

23 Bibliothéque Nationale, Arabe, nr. 2294.

24 Nşr. Ahmed Abdülmecid Hureydi, Kahire, 1986.

25 Nşr. Muhammed Bekbut, Beyrut, 2003.

26 Bağdadlı Vehbi nr. 1011/2.

dur fi marifet el-kubur adlı eserinde,²⁷ yedi şeyhin hal tercemesini ise *Tuhfet el-zuvvar* isimli risalesinde verir.²⁸ Kanunî devrinde Fatih camii imamı olduğu anlaşılan meçhul bir zat ise *Keşf el-kurub fi menakib Ebi Eyyub el-Ensari* adlı çalışmasında²⁹ hem Ebu Eyyub hakkında, hem de bu vesileyle İstanbul ve türbesi civarında medfun şahıslar hakkında malumat aktarır. Bazı şehir tarihini konu alan eserlerde de şehrin tarihi yanında şehirde medfun zevat hakkında malumat kaydedilir. Örnek olarak İmamzade Mehmed Esad Efendi (ö. 1859), *Feth-i Kustantiniyye* adlı çalışmasında³⁰ tarih boyunca İstanbul'u fetih teşebbüsleri yanında İstanbul'da medfun sahabe kabirleri hakkında da ayrıntılı bilgi verir.

Biyografiler/Otobiyografiler

Başta Taşköprülü-zade'nin *el-Şekaik el-numaniyye fi ulema el-devlet el-Osmaniyye'si* olmak üzere pek çok genel tabakat eserinde, şüera tezkireleri gibi belirli bir sahaya mahsus biyografi çalışmalarında şehir tarihiyle ilgili, özellikle şehrin entelektüel tarihini ilgilendiren malumat bulmak mümkündür. Diğer taraftan çok az da olsa oto-biyografi türünden eserlerde de benzer bir durumla karşılaşmaktadır. Bu eserlerde özellikle yazarın gözünden şehrin evsafını, nasıl görüldüğünü tespit etmek mümkündür. Örnek olarak, Abdurrahman Bistamî (ö. 1453) *Durret tac el-resail ve ğurret minhac el-vesail* adlı oto-biyografik eserinde dolaşıp gördüğü pek çok şehrin *lakabını* vermektedir.³¹ Daru'l-adl, muhayyemu'l-ulema ve'l-fudela (Bursa), Daru'n-nasr (Amasya), Daru'l-feth (Kastamonu), Daru'd-devleti's-sultaniyye (Dimetoka), Daru's-saadeti's-sultaniyye (Edirnebolî), Daru'l-mulk (Konya), Daru's-saltana (Kayseri), Uşşu'l-ulema (İznik)³² gibi. Öte yandan Abbas Vesim Efendi'nin (ö. 1760) *Dustur el-vesim fi tıbb el-cedid ve el-kadim* adlı kadim tıp ile cedid tıbbi karşılaştırdığı eserinde, özellikle İstanbul'daki tıbbî durum hakkında başka hiçbir kaynakta karşılaşılmayan bilgiler verilmektedir.³³ Bazı ilmî eserlerde, yine şehrin entelektüel tarihi açısından ilginç malumatlarla karşılaşmaktadır. Örnek olarak Saçaklı-zade diye meşhur Muhammed ibn Ebûbekir el-Mar'aşî (ö. 1732), *Hâşiye ala Hayâlî ve Kul Ahmet* adlı eserinin dibacesinde Halep'te Şa'bâniyye medresesinde hoca iken, Hayâlî'nin *Nesefî 'akâidi şerhi* ile Kul Ahmed'in *İsagucî* şerhini okuttuğu-

27 Esad Efendi nr. 3622/12.

28 Esad Efendi nr. 3622/13.

29 Aşir Efendi nr. 72.

30 Hüsrev Paşa nr. 439.

31 Nuruosmaniye, nr. 4905.

32 İhsan Fazlıoğlu, "İlk Dönem Osmanlı İlim ve Kültür Hayatında İhvânü's-Safâ ve Abdurrahmân Bistâmî," *Dîvân İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1996/2, s. 229-240.

33 Bayezid Umumi nr. 4097.

nu ve bu sırada da bir hâşiye kaleme aldığını belirtir ve özellikle uzun bir aradan sonra bu medresede ilk mantık okutunun kendisi olduğunu vurgular.³⁴

Fedail Kitapları

Genel anlamda şehirler hakkında yazılan eserler yanında, büyük oranda siyasi maksatlarla kaleme alınan *fedail* (faziletler) kitaplarında da şehir tarihini ilgilendiren malumat bulmak mümkündür. Örnek olarak, İbn Uleyf diye tanınan Şihâbuddin Ahmed b. Huseyn Mekki'nin (ö. 1520) *Kitab el-durr el-manzum fi menakib el-Sultan Bayezid Melik el-Rum* adlı eserinde, İstanbul ve Anadolu'nun Arap coğrafyasında yaşayan bir Arap şairin gözünde nasıl tasavvur edildiğini bulmak mümkündür.³⁵ Ebu'l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. Muhammed Hanefi Hamevi'nin (ö. 1768) *el-Durr el-manzum fi fadl el-rum*³⁶ adlı eserinde de benzer tavrı görmek mümkündür. Doğrudan tek bir şehrin fedailini veren eserler, yalnızca şehir hakkında bilgi içermezler aynı zamanda şehrin efsanevi ve folklorik, hatta dinî değeri konusunda da bilgi verirler: Latifi'nin (ö. 1582) *Risale-i evsaf-ı İstanbul'u*³⁷, Yasin Farazi'nin (ö. 1684) *Ravzat el-enam fi fedail el-şam'ı*,³⁸ Salih Temürtaş'ın (ö. 1715'den sonra) *Hayr el-tam fi zikr hudud el-ard el-mukaddese ve filistin ve şam'ı*,³⁹ Ebu'l-necah Manini'nin (ö. 1759) *el-İlam bi-fedail el-şam'ı*⁴⁰ gibi.

Fedail eserleri olmamakla birlikte, bu konudaki bilgileri de içeren gizli ilimlere ait pek çok eser de şehir tarihi açısından önemlidir. Örnek olarak Hüseyin b. Kemal Kadri'nin *el-Durr el-munsan fi-ma yehdus fi eyyam Devlet Âl-i Usman* adlı eseri 1673 tarihinde Osmanlı Devleti'nde vuku bulacak hadiseleri haber vermesi bakımından önemlidir.⁴¹ Bunun yanında yine fedail özelliği ağır basan meçhul müellif *Der Beyan menakib zuhur Al-i Osman ve Feth İstanbul*⁴² gibi eserlerde de şehir tarihini ilgilendirecek malumat bulmak mümkündür. Öte yandan bir şehirde bulunan özel bir yapı veya mekan konusunda da çalışmalar mevcuttur: Müellifi meçhul *Bu Kitab İstanbul'da Vaki Olan Ok Meydanı Beyanındadır* adlı çalışma⁴³ bu duruma örnek verilebilir.

34 Laleli nr. 2184/2.

35 Geniş bilgi için bkz. Şükran Fazlıoğlu, "Mekkeli Şair İbnu'l-Uleyf'in Sultan II. Bayezid'e Yazdığı Kaside", *Divân-İlmi Araştırmalar*, 2001, sy. 11, s. 163-181.

36 Esad Efendi nr. 1843.

37 Esad Efendi nr. 2272.

38 Hacı Mahmud nr. 4935/1.

39 Fatih nr. 5398.

40 Bibliothèque Nationale, Arabe, nr. 6168.

41 Revan nr. 7475.

42 Çorum İl Halk Ktp. nr. 1292.

43 Hasan Hüsnî Paşa nr. 846/1.

Sonuç

Bu kısa incelemede, yazma eserlerin şehir tarihi çalışmaları açısından muhtevî olabileceği malumata ilişkin kısa bir yol haritası çıkarılmaya çalışılmıştır. Elbette konuyu yalnızca yukarıda çizilen çerçeveye sınırlandırmak mümkün değildir. Pek çok yazma eserde, umulmadık bir biçimde, yazıldığı veya istinsah edildiği mekanla ilgili bilgiye rastlamak mümkündür. Örnek olarak, *Menazil el-Adab* adlı bir risalenin hemen dibacesinde olduğu gibi, eserin telif edildiği tarihlerde, Üsküdar'da kadınların kendi aralarındaki ilişkiler, evlerde yapılan ilmî sohbetler ve çalışmalar hakkında malumatla karşılaşmak her zaman ihtimal dahilindedir. Bu nedenle yazma araştırmalarında bu ve benzeri kayıt türlerine dikkat edilmeli, farklı sahalardaki insanların istifadesine sunulmalıdır.

How to Use Manuscripts in Urban History

İhsan FAZLIOĞLU

Abstract

Beside manuscripts directly related to urban history, there are many handwritten sources which are naturally engaged with this field but commonly ignored. The vikaye, zahriye and the last pages of manuscripts contain many inscriptions to be used in studies of urban history. Manuscripts on astronomy/astrology, mathematics, halting places in journeys (menazil), epics, cemeteries, biographies, autobiographies and travel accounts include significant information for this field.

Keywords: Urban History, Manuscripts, Mathematics, Astronomy, Menazil, Fedail.

Şehir Tarihi Çalışmalarında Yazma Eserlerden Nasıl İstifade Edilebilir?

İhsan FAZLIOĞLU

Özet

Şehir tarihini doğrudan ilgilendiren yazma eserler yanında yazma kültürün doğasından kaynaklanan nedenlerle şehir tarihiyle bir şekilde ilişkili olan ancak araştırmalardan gözden kaçırılan pek çok husus vardır. Özellikle yazma eserlerin vikaye yapılarla

rında, zahriyelerinde veya sonlarında bulunan pek çok kayıt türü Şehir tarihini ilgilendiren malzemeler içerirler. Bunun yanında astronomi-astroloji, matematik, menazil, fedail, mezarlıklar, biyografiler-otobiyografiler ve seyahatnameler gibi yazma eserlerde de konuyla ilgili pek çok malumat mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Şehir Tarihi, Yazma Eserler, Yazma Kayıt Türleri, Matematik ve Astronomi Yazmaları, Menazil ve Fedail Kitapları.